

- Robinson, P.J., F. W. Faris en Y. J. Wind (1967), *Industrial Buying and Creative Marketing*, Boston: Allyn & Bacon.
- Sheth, J. N. (1973), 'A Model of Industrial Buyer Behaviour', *Journal of Marketing*, vol. 37, pp. 50-56.
- Webster, F. E. (1965), 'Modelling the Industrial Buying Process', *Journal of Marketing Research*, vol. 2, no. 4, pp. 370-376.
- Webster, Jr., F. E. en Y. J. Wind (1972), 'A General Model for Understanding Organizational Buying Behaviour', *Journal of Marketing*, vol. 36, pp. 12-19.

Noot

1 Voor een nadere uiteenzetting over het verband van specifieke oorzaken van vacatures en de wijze waarop deze worden vervuld, zie A. Pecotich en J. F. Crockett 'Sales Management Succession in the Australian Context', 1988.

Het laatste mooie jaar?

Het Jaarverslag van De Nederlandsche Bank

Prof. Dr. F. Hartog

Inleiding

Soms reikt de President van De Nederlandsche Bank (DNB) het motto van de bespreking van het Jaarverslag zelf aan. Dat gebeurt dan meteen aan het begin van zijn betoog, zoals in een pauselijke encycliek. Zo opende hij een Jaarverslag aan het begin van de opwaartse conjunctuur van de jaren tachtig met de veelzeggende woorden: 'het gaat beter, maar nog niet goed'. Af en toe dringt zich als titel van onze beschouwing echter toch een ander thema op, dat indirect aan het Jaarverslag is ontleend. Zo werd boven het desbetreffende artikel van vorig jaar, over het Jaarverslag 1988, de titel geschreven: 'het gaat te goed'. De President waarschuwde toen vooral tegen het weer vaart krijgen van de inflatie. Maar de woorden van deze titel werden door hem niet precies zo gebruikt. Een kritische lezer kijkt er soms wat anders tegenaan dan de schrijver. Deze keer maakt hij het ons op het eerste gezicht erg gemakkelijk. Het Jaarverslag over 1989 vangt aan met de klarenstoot: 'de Wereld, één markt'. Toch wordt ook deze keer, om redenen die verderop zullen worden vermeld, voor een andere titel gekozen, die naar mijn oordeel beter aangeeft waar het in dit Jaarverslag om draait.

Er is nog een punt dat in aanmerking komt, vooraf te worden genoemd. Tot dusver heb ik bij het schrijven van dit artikel als het ware getracht in het startschot te vallen door met de schrijfma-

Prof. Dr. F. Hartog, oud-hoogleraar Algemene Economie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

chine al in de aanslag te zitten op het moment dat het Jaarverslag in de brievenbus viel. Ik had dan zelf het gevoel, de actualiteit op de voet te volgen. Maar dat is toch maar betrekkelijk, zeker voor een maandblad. Men wordt altijd ingehaald door commentaren die op de weg tussen schrijven en drukken in gezaghebbende dag- en weekbladen verschijnen. Door omstandigheden moest ik de schrijfmachine deze keer even met rust laten. Ik kon nu dus kritische beschouwingen die intussen waren verschenen 'meenemen' en ze voor zover zinvol ook in mijn betoog verwerken. Anderzijds schept dit ook het gevaar dat, als men begint te schrijven, alle belangwekkende dingen intussen al zijn gezegd. Maar op grond van het voorgaande maakt dit voor de lezers toch geen verschil. We moesten deze keer gewoon van de nood een deugd maken.

Welnu, wat voornamelijk oprijst uit de reeds gepubliceerde commentaren is dat dit Jaarverslag enigszins mat, berustend en defensief is en dat het ook niet helemaal geeft wat het in het uitzicht stelt. De President laat naar vrij algemeen gevoelen kansen liggen. Ik sluit mij voor een deel bij deze zienswijze aan, maar merk tegelijk op dat het voor de President moeilijk is voortdurend innoverend te werk te gaan als hij in wezen toch steeds hetzelfde blijft zeggen. Dat tekende zich al af in het vorige Jaarverslag. Ik duidde dit destijds aan door te stellen: zijn azijn is op.

Ik wil in het volgende proberen een en ander waar te maken. Daarbij ligt het weer voor de hand, onderscheid te maken tussen het buiten- en binnengebeuren.

Het buitengebeuren

Het voornaamste element bij de bespreking van het buitengebeuren door de President is zijn positieve beoordeling van de wisselkoersstabiliteit in het Europese Monetaire Systeem (EMS). Dit brengt als vanzelf de Europese Monetaire Unie (EMU) dichterbij, als bekroning van de ontwikkeling van de laatste jaren. Maar daarbij blijft toch één belangrijk punt van twijfel hangen, waarover straks meer.

De wisselkoersstabiliteit ging samen met een aanzienlijke onderlinge vrijmaking van het kapi-

taalverkeer. Dit was een opmerkelijke ontwikkeling, gezien het feit dat juist kapitaalbewegingen gemakkelijk destabiliserend kunnen werken. Maar dat gebeurde hier niet. Toch heeft alles zijn prijs. Alle aanpassingen moesten nu worden gelegd bij de laatste grootheid die nog kon variëren: de rente. Dat zal ook voortaan het geval moeten zijn. Met name Nederland, als klein en financieel gevoelig land, zal zijn rentepeil steeds meer uit het buitenland geleverd krijgen. Men maakt geen grote fout als daarbij voor het buitenland gelezen wordt: (West-) Duitsland.

Als de rente bij ons eigenlijk, van binnenuit gezien, onnodig stijgt, komt een Nederlandse 'Alleen-gang' dan niet in aanmerking? De President beantwoordt deze vraag pertinent en ook op overtuigende wijze ontkennend. Met name stelt hij dat onze staatsfinanciën nog een dermate zwak punt zijn dat zij gemakkelijk het vertrouwen in de gulden zouden kunnen ondermijnen als die niet langer in de windstilte van de D-mark zou verkeren. Dan zou de rente juist hoger kunnen stijgen, om vertrouwensschokken op te vangen. Het risico zou dus te groot zijn. Zoals gezegd kan men niet anders doen dan de President op dit punt bijvallen. Wij zijn veroordeeld, de D-mark te volgen in goede en kwade dagen. De hond kwispelt nu eenmaal de staart en niet andersom.

Maar nu komt er een aspect van de Europese monetaire eenwording waar Duisenberg wellicht meer van had kunnen maken. Dat is de Duits-Duitse muntunie. Wanneer men een beschouwing schrijft onder het motto: de Wereld, één markt, kan het meest actuele en meest belangwekkende gebeuren op dit gebied toch moeilijk worden weggelaten, te meer omdat het juist bij uitstek op het gebied van een centrale bankpresident ligt. Maar Duisenberg laat dit liggen omdat er, naar hij zegt, nog geen 'passend en bezonnen oordeel' over de ontwikkelingen in Centraal- en Oost-Europa mogelijk is. Met betrekking tot de Duitse monetaire unie zal hij vermoedelijk hebben gedacht: dat is een politieke aangelegenheid. Wat de doelstelling betreft is dat natuurlijk wel zo, maar de implicaties zijn toch sterk monetair. Het is zulk een uniek gebeuren dat men benieuwd is wat een uiterst deskundig iemand als de President daar nu van vindt. Nu hij daarover zwijgt, is

hij ook gedwongen, de rentestijging in West-Duitsland geheel toe te schrijven aan van binnen-uit werkende factoren. Maar we weten allemaal dat daarachter vooral de inlijving van Oost-Duitsland steekt. Die oefent ook al geruime tijd zijn weerslag uit op ons rentepeil. Het is een soort monetaire aardbeving met het epicentrum 500 km naar het Oosten, maar met secundaire schokken in ons eigen land.

In het duister blijft op deze wijze ook de mogelijke invloed van de Duits-Duitse monetaire unie op de voorgenomen verdere monetaire samenwerking in de Europese Gemeenschap (EG). Tot dusver voltrok deze laatste zich op de nette en ook door Duisenberg steeds voorgestane manier van eerst verdere financiële toenadering en dan misschien als bekroning een monetaire unie. Maar er waren ook andere stemmen, die meer in de richting gingen van: laten we er maar in springen, dan zien we daarna wel verder en komt de rest vanzelf. Zullen die stemmen niet in kracht winnen nu het in Duitsland zo gaat? Kan men de zaak blijkbaar toch op zijn kop zetten? We horen de President van de Bundesbank telkens tandenknarsen. Als hij dan even apart genomen wordt door regeringsfunctionarissen ziet hij er weer uit als een boer die zijn kiespijn even vergeet, maar daarna valt hij toch steeds weer terug in zijn rol van centrale bankpresident. Hoe dit zij, een mogelijke verhaasting van de monetaire eenwording van de EG brengt de daartoe nodige financiële samenwerking nog meer naar voren dan bij een gezapige toenadering het geval is. Daarop zit het vast. Dat is in het verleden steeds door Duisenberg beklemtoond. Nu lijkt hij echter te berusten. Maar echt om is hij wat dit betreft kennelijk niet. Men moet alleen tussen de regels doorlezen. Het al dan niet onderwerpen van nationale begrotingstekorten aan beperkingen in een monetaire unie noemt hij nu 'controversieel'.

Over de mogelijke verwachting dat de markt voor de nodige begrotingsdiscipline zal zorgen zegt hij: 'hier lijkt de hoop het te winnen van de ervaring'. Verder wijst hij erop dat er, 'anders dan op het terrein van centrale banken op het terrein van de overheidsfinanciën geen instelling op Europees niveau wordt voorgesteld'. Dat is weliswaar een zuivere constatering, maar het geeft te den-

ken dat die met zoveel woorden wordt vermeld. Een nadere kanttekening kan ook worden gemaakt bij zijn sterk positieve waardering van vaste wisselkoersen. Inderdaad is er veel te zeggen voor de zienswijze dat dit in Europa goed heeft gewerkt. Maar daar buiten was er in 1989 minder stabiliteit dan ooit. De sterke koersdaling van de yen, de Zwitserse franc en het pond sterling, alsmede de voortdurende schommelingen van de dollarkoers staan daar tegenover. Men zou dan misschien kunnen zeggen: des te erger voor het niet-EMS, maar dat gaat juist niet of maar in zeer beperkte mate op. We kunnen immers moeilijk stellen dat de betrokken landen daar diep onder gebukt gingen of dat hun economie er sterk door werd aangetast. De werkelijkheid is dus toch minder rechtlijnig dan op dit punt zou kunnen volgen uit het betoog van de President.

Enkele andere belangrijke onderwerpen over het buitengebeuren betreffen de problematiek van de schulden van ontwikkelingslanden en het toezicht op banken, vooral op internationaal werkende banken.

Wat het eerste betreft constateert Duisenberg dat de dreiging in het afgelopen jaar enigszins is afgenomen, vooral door meer maatregelen tot indaming. Aan de andere kant is het totaalbeeld kwantitatief gezien nog verre van rooskleurig. We zouden kunnen zeggen dat de donderwolk er nog steeds hangt, maar dat zij van ons uit gezien niet dichterbij komt.

Aan de opbouw van een stelsel van toezicht op internationaal werkende banken wordt gewerkt en de President heeft daar blijkbaar voldoende vertrouwen in. Voor wat de EG betreft pleit hij ervoor, het toezicht op het bankwezen onder te brengen bij een toekomstige Europese centrale bank. Dit spoort met zijn gedachte dat zulk een top-centrale bank zoveel mogelijk onafhankelijk zou moeten zijn van de politieke autoriteiten. Wat dit betreft zal het wel goed zitten, want het Engelse model slaat niet erg aan.

Het binnengebeuren

Wat de binnenlandse conjunctuur en de ontwikkeling van de binnenlandse overheidsfinanciën

betreft lijkt er veel aanleiding te bestaan voor het opentrekken van alle registers. De vermindering van het financieringstekort ligt alleen maar op schema en dat terwijl het vrij sterk geflatteerd is door de uitzonderlijke economische groei. De bezuinigingsmogelijkheden raken langzamerhand op. De tegenvallers steken de kop weer op en kunnen niet meer worden weggeschrapt tegen meevallers, want de laatste zijn al verbruikt. Toch worden weer nieuwe uitgaven gevoteerd, ook door de koppeling van overheidssalarissen en uitkeringen met particuliere lonen die meteen al dreigt vast te lopen. Onder deze omstandigheden zou Duisenberg op het eerste gezicht moeten briesen als een leeuw. Maar zie, hij gedraagt zich als een lam. Over de monetaire financiering zegt hij: dat komt wel weer terecht. Over het weer gaan uitlopen van de lonen koestert hij zich in de gunstige situatie die wat dit betreft nog heerste in 1989, want daarover gaat toch dit Jaarverslag. Dat had kunnen worden bijgesteld op de persconferentie ter gelegenheid van de presentatie van het Jaarverslag, want toen wist hij op de beslissende punten al weer meer dan bij het schrijven ervan. Maar hij is ook met terugwerkende kracht nauwelijks geschrokken. Deze terughoudendheid heeft vrij veel verwondering gewekt. Er zijn ook enkele verklaringsmogelijkheden aangevoerd.

De eerste is dat hij zijn partijgenoot op financiën niet voor de voeten wilde lopen. Dat lijkt mij te ver gezocht. Duisenberg is geen uitgesproken partijman en meer in het algemeen is hij veel te onafhankelijk denkend om dit soort politieke bijbedoelingen mee te laten spelen.

Een tweede overweging is de reeds vermelde toespitsing op 1989, toen dit alles nog binnen aanvaardbare perken bleef. De President is een omkijker, zoals de directeur van het Centraal Plan-Bureau een vooruitkijker is. Niemand van deze beide concentreert zijn aandacht op het lopende jaar. Als Duisenberg spreekt over 'dit jaar', bedoelt hij 1989. Als de directeur van het CPB spreekt over 'dit jaar', bedoelt hij 1991.

Maar ook dat verklaart natuurlijk nog niet alles. Zou het misschien zo zijn dat Duisenberg alles al gezegd heeft en dat hij er weinig in ziet, dit nog eens te herhalen? Dat is mogelijk, maar dan is het

Engelse verhaal over de dreigende wolf toch leerzaam. Iemand riep steeds dat er een wolf aankwam, maar de wolf verscheen niet. Omdat tenslotte niemand meer luisterde, hield hij uiteindelijk zijn mond maar. Toen kwam de wolf.

Of zit de President in stilte te hopen op de ontwikkeling die tenslotte alles zal oplossen, namelijk de te verwachten forse daling van het defensiebudget? Dat kan hij niet met zoveel woorden zeggen, want hij bemoeit zich nooit met de afzonderlijke 'spending departments'. Het is ook een redding die pas op middellange termijn zal gaan doorwerken en daar kunnen we niet op wachten.

Kortom, als we het betoog van de President over het binnengebeuren onbevangen lezen dringt zich onwillekeurig de gedachte op: ja, zo ziet het laatste mooie jaar er uit. Van nu af kunnen alle dingen alleen nog maar tegenvallen. Maar er is weinig of niets dat erop wijst of de President dit ook heeft gedacht. Dat spreekt misschien nog het meest voor de constatering dat de stijging van de particuliere consumptie de leiding heeft genomen bij de stimulering van de conjunctuur, boven de toeneming van de investeringen en van de uitvoer. Hij vermeldt dat heel laconiek, zonder nader commentaar. Maar is nu juist de particuliere consumptie niet een verkeerde bestedingscategorie en markeert zij niet het einde van de hoogconjunctuur? Zij kan namelijk alleen sprongsgewijs stijgen door verkeerde oorzaken of met verkeerde bijwerkingen, die het begin van het einde betekenen.

In de eerste plaats is het mogelijk dat de consumptie sterk stijgt ten koste van de besparingen. Dat doet de rente opveren, ten nadele van de investeringen en daarmee van de werkgelegenheid. De oorzaak kan verder zijn uitloop van de particuliere inkomens. Ook dat heeft altijd een bedenkelijke keerzijde. Het kan wijzen op een versterkte loonstijging en dat bedreigt onze internationale concurrentiepositie en daardoor eveneens de werkgelegenheid. Het kan ook wijzen op een uitloop van de uitkeringen. Dat werkt ten nadele van het financieringstekort. Daardoor stijgt óf de rente, óf de lastendruk. Beide tasten de werkgelegenheid aan. Als de consumptie het wint van de investeringen en de uitvoer, komt dit er dus op

neer dat we het vuur van de hoogconjunctuur nog even brandende houden door er stro op te werpen. Men hoeft daar niet eens ervaring mee te hebben opgedaan om te weten wat er daarna gebeurt.

Toch is er nog één punt waar Duisenberg, zij het een beetje bij wijze van zoekplaatje, de waarschuwendende vinger opheft. Dat betreft de voortgaande versnelling van de loonstijging. Het gebeurt zoals gezegd indirect. Hij wijst er namelijk met kracht van argumenten op dat 1989 in vrijwel alle opzichten een gunstig jaar was dank zij de gematigde loonstijging. We kunnen daarin lezen dat het dan ook geboden is, vast te houden aan verdere loonmatiging. Dit klemmt nog te meer bij de opnieuw ingestelde koppeling tussen particuliere lonen en publieke inkomens, waar Duisenberg nog niet van rept. De lonen nemen meer dan ooit een sleutelpositie in. Financieringstekort, inflatie en werkgelegenheid worden er in belangrijke mate door bepaald. De minister van Financiën is weinig meer dan een gijzelaar in handen van de partijen op de arbeidsmarkt.

In nog één ander geval komt de President even als schoolmeester voor den dag. Hij wijst erop dat ongeveer één derde van onze staatsschuld zich in buitenlandse handen bevindt. Verder moeten in de naaste toekomst steeds meer leningen worden afgelost uit de periode toen het financieringstekort al alarmerend hoog was. Dat schept een grote kwetsbaarheid, die het gevaar voor een Nederlandse 'Alleingang' op wisselkoersgebied nog onderstreept en noopt tot nauwgezette voortzetting van het beleid dat gericht is op verdere financiële sanering. Maar hoe moet dit laatste als de loonvorming over vrijwel alles beslist?

Waren er dan in 1989 helemaal geen vrolijke dingen die verder reiken? O, jawel. We kunnen daarom toch nog leuk eindigen. In de eerste plaats zette de verbetering van de positieve vervoerbalans in sterke mate verder door. Dat had een brede basis, want het gold zowel voor de zeevaart, de luchtvaart als het wegvervoer. Met name wat dit laatste betreft profiteerden de Nederlandse ondernemingen van de verruiming in het inter-EG-verkeer. Wat dit aangaat blijken onze vervoerders blijvend sterk te staan. Wel is ook dat

voor een groot deel een kosten- en dus een loonkwestie.

Verder sloeg voor het eerst sinds lange tijd de trendmatige stijging van het tekort op de reisverkeersbalans om in een geringe daling. De in het naaste verleden sterk toegenomen investeringen in het buitenland leidden tot zodanig hogere opbrengsten dat het bestaande negatieve saldo omsloeg in een klein positief saldo. De bijdrage van het onzichtbare verkeer op onze verdiensten en inkomens uit het buitenland werd dan ook van negatief duidelijk positief.

Wat nog in het vat zit is een vrij belangrijke verbetering van de ruilvoet in onze internationale handel, omdat de prijs van het uitgevoerde aardgas achter de intussen vrij sterk gestegen olieprijs aanhinkt.

Wat de meeste van deze dingen betreft komen onze sterke punten dus weer wat meer naar voren. Maar daar alleen kunnen we niet van leven. Voor al het overige blijven dan ook enkele bekende dichtregels van P. C. Boutens in mijn hoofd rondmalen. Ik schrijf ze daarom maar op:

'Keek niet door 't volle zomergroen
De gele pij al van de herfst?'

En toch, zou het iets te betekenen hebben dat hij eindigt met een vraagteken?